

ITÄMERENSUOMALAISTEN KANSOJEN MENNEISYYTTÄ JA NYKYPÄIVÄÄ

Itämerensuomalaiset. Heimokansojen historiaa ja kohtaloita. Toim. Mauno Jokipii. Atena Kustannus Oy, Jyväskylä 1995. 445 s. ISBN 951-39362-80-0.

Esiteltävän teoksen teemana on itämerensuomalaisten kansojen ja niiden vanhastaan asumien ja hallitsemien alueiden — itämerensuomalaismaiden — historia. Kyseessä on ensimmäinen monografinen esitys aiheesta. Itämerensuomalaista historiaa tarkastellaan laajasta näkökulmasta: teoksessa on kuvattu itämerensuomalaisten kansojen yhteiskunta-, talous- ja väestöhistoriaa ja kansainvälisten valtasuhteiden historiaa sekä vähemmässä määrin myös etnografista ja kulttuurihistoriaa (näkökulmat vaihtelevat eri kansoja käsittelevissä osuuksissa). Esitystapa on kronologinen: esihistorian hämärästä edetään kunkin kansan nykypäivään, kuitenkin niin että pääpaino on selvästi myöhemmässä, varsinkin tämän vuosisadan historiassa. Teos on yleistajuisesti kirjoitettu ja havainnollisen elävästi laadittu mutta samalla tieteellisen seikkaperäinen ja johdonmukainen esitys aiheestaan. Tämmöisenä se on ilmeisesti tarkoitettu laajalle lukijakunnalle: sukukansoistamme ja (Suomen) historiasta kiinnostuneille, kyseisten alojen opiskelijoille ja tutkijoillekin.

Syynä tämän kirjan julkaisemiseen on esipuheen mukaan ollut tarve selvittää keskeisiä etnisiä ym. käsitteitä ja perehdyttää lukija eri itämerensuomalaisiin kansoihin ja niiden kohtaloihin. Tavoitteena on toisaalta lisätä tietoa itämerensuomalaisten kansojen varhaishistoriasta, muinaisesta »kansallisen itsenäisyyden» ajasta, toisaalta

keskiajalla alkaneesta historian vaiheesta, jolloin ims. kansat joutuivat lännen ja idän kirkkojen ja isojen naapurivaltioiden Ruotsin, Tanskan, Baltian saksalaisen ritarikuntavaltion, Novgorod-Venäjän ym. vaikutuspiiriin. Venäjän ja myöhemmän Neuvostoliiton valtaan pysyvästi jääneet pienet itämerensuomalaiset kansat (karjalaiset, vatjalaiset, vepsäläiset ym.) tulivat osaksi Venäjä-Neuvostoliiton historiaa ja virallista historiankirjoitusta. Kirjasta on luettavissa realistisia ja järkyttäviäkin kuvauksia pienten sukukansojemme etnisestä arjesta ja tarkoituksellisista assimiloitotoimista 1800-luvun venäläistämiskaudella sekä neuvostoaikana (esimerkkinä voi mainita, että vähemmistökansojen kyllä on valtakoneiston toimesta lakkauteltu 1980-luvulle asti). Nämä ovat seikkoja, jollaisista ennen glasnostia julkisuudessa vaiettiin eikä paljon tiedettykään — näin oli sekä Neuvostoliitossa että länsimaailmassa. Myös sukukansojemme varhaishistoria on ollut puutteellisesti tunnettua. Selvää on, että tämä johtuu paljolti tutkimuksen vähäisyydestä — esimerkiksi neuvostoaikana ulkomaisen primaaritutkimuksen lamaanuttivat tunnetut käytännön esteet —, mutta näyttää siltä, että pienten itämerensuomalaisten kansojen »esivenäläinenkään» historia ei ole säästynyt tendenssimäiseltä väärentämiseltä vaan sitä on pyritty kirjoittamaan neuvostotieteen dogmien hengessä.

Itämerensuomalaiset-teos on syntynyt

15 kirjoittajan yhteistyön tuloksena. Kirjoittajakunta on pyritty kokoamaan niin, että kustakin kansasta kirjoittaisi sen syntyperäinen asiantuntija tai tutkija. Tavoite onkin toteutunut suomalaisten, virolaisten, inkerinsuomalaisten, karjalaisten ja vepsäläisten kohdalla. Jo lähes hävinneiden liiviläisten ja vatjalaisten vaiheita ovat teoksessa käsitelleet virolaiset tutkijat. Lisäksi karjalaisten ja inkerinsuomalaisten historiaa täydentävät suomalaisten tutkijoiden laatimat luvut; teoksen toimittaja MAUNO JOKIPII on urakoinut useita lukuja. Kuten jäljempänä käy ilmi, teos olisi kaivannut lisääkin täydennyksiä.

Esittelen seuraavassa lyhyesti *Itämerensuomalaiset*-kirjan sisällön ja mainitsen hankkeeseen osallistuneet kirjoittajat. Teos jakaantuu kansa- tai maakohtaisiin jaksoihin ja jaksot edelleen lukuihin, joita voi olla yksi tai useampia. Johdantona on PERTTI VIRTARANNAN katsaus itämerensuomalaisen kieliperheen asema suomalais-ugrilaisessa kielikunnassa. Pääasiana ovat suomennoksin varustetut kielennäytteet vienankarjalasta, livvistä l. aunuksenkarjalasta ja tverinkarjalasta (ts. kolmesta tällä haavaa käytettävästä karjalan kirjakelestä) sekä lyydistä, vepsästä, inkeroisesta, vatjasta, virosta ja liivistä. Tekstien ortografia on äärimmilleen yksinkertaistettu, mutta maallikkolukijoita ajatellen olisi ehkä ollut syytä selittää suomen oikeinkirjoituksesta poikkeavat piirteet, esim. mitä äänteitä tarkoittavat č, z ja õ.

Varsinainen historian tarkastelu alkaa Suomesta. Ensiksi EINO JUTIKKALA kertoo Suomen — suomalaisten mutta myös suomenruotsalaisten — historian pääfaktat kivikaudesta toisen maailmansodan syttymiseen. Siitä nykyaikaan, vuoden 1995 alkuun, jolloin Suomi liittyi Euroopan unioniin, jatkaa artikkelissaan Mauno Jokipii. Suomen historian kuva on siis kronologi-

sesti mahdollisimman kattava ja se on yksityiskohdiltaan piirretty tieteen viimeisimmän sanan mukaiseksi. Näin ollen Suomea käsittelevät luvut eivät ole teoksen suomalaisellekaan lukijakunnalle pelkästään hyödyllistä kertausta. Suomen historia toimii samalla vertailukohtana, johon lukija voi koettaa suhteuttaa muiden itämerensuomalaisten kansojen ja niiden asuttamien alueiden historialliset vaiheet. Vertailua tosin vaikeuttaa se, että eräiden pienten itämerensuomalaisten kansojen historian kuvaukset ovat eri syistä jääneet teoksessa vajaiksi tai ne ovat yhteismitattomia Suomen historian esityksen kanssa.

Seuraavan jakson aiheena ovat Viro, Liivi ja Vatja. Ensiksi ANTS JÄRV kertoo Viron historian sen varhaisvaiheista ja saksalaisritarien saapumisesta v. 1991 tapahtuneeseen Viron uuteen itsenäistymiseen. EDUARD VÄÄRIN liiviläisiä ja HEINIKE HEINSON vatjalaisia käsittelevissä luvuissa käydään läpi kansojen vaiheita ja tehdään selkoa liivin ja vatjan kielen tutkimuksen historiasta. Erityisesti kirjoituksissa nousee esiin se tosiasia, että näiden ims. kansoista pienimpien etninen historia on ehtinyt eittämättä viimeiseen näytökseensä (niiden kuten vepsäläistenkin pikaista häviötä on ennusteltu jo viime vuosisadalta alkaen): liivin taitajia on jäljellä toistakymmentä, vatjan viitisenkymmentä.

Voi muuten kysyä, miksi vatjalaiset on teoksessa sijoitettu virolaisten ja liiviläisten seuraan eikä kirjan seuraavaan, Inkeriä koskevaan jaksoon, ovathan juuri vatjalaiset perinnäisen käsityksen mukaan maantieteellisen Inkerin alkuasukkaita (ts. aluetta jo ennen historiallisen Inkerin syntyä asuttanutta väestöä) ja Inkerinmaan vanhin historia siis vatjalaisten historiaa. Kriteerinä on voinut olla vatjalaisten läheinen sukulaisuus virolaisten kanssa ja mahdollisesti se A. M. Tallgrenilta periytyvä vanhentunut, asioita yksinkertaistava ajatus, että vatjalainen

(Länsi-)Inkeri on muinaista periferia-Viroa. Vatjalaiset olisi kuitenkin tullut teoksessa sijoittaa Inkeriä koskevaan jaksoon; nyt Inkeri on tavallaan omistettu yksin inkerinsuomalaisille. Onhan vatjalaisten historia viimeistään keskiajalta kulkenut yhtä rintaa pikemmin inkeroisten, Inkerin toisen alkukasukaskansan, kuin virolaisten kanssa; virolaiset puolestaan muodostanevat tässä mielessä tiiviimmän parin liiviläisten kanssa. Inkerinmaa lienee nimittäin ollut jo vuosituhannen venäläisten vallassa (lukuun ottamatta Ruotsin vallan aikaa), Viron- ja Liivinmaa taas pitkään baltiansaksalaisten.

Kirjassa on seuraavana jakso Inkeri, jossa tarkastellaan etupäässä inkerinsuomalaisten historiaa. HEIKKI LESKISEN teemana on Inkerin asutus ja väestöryhmät, mukaan lukien vatjalaiset. PEKKA MUTANEN ja LEO SUNI kuvaavat artikkeleissaan Inkerin autonomiapyrkimyksiä sekä inkerinsuomalaisiin neuvostoaikana kohdistettua etnistä terroria, mm. toistuvia karkotuksia.

Tässä kohdin on aihetta huomauttaa terminologisesta seikasta: kirjassa käytetään termiä *inkeriläinen* säännönmukaisesti merkityksessä 'inkerinsuomalainen' (tarkemmin: 'Inkerin vanhan luterilaisen väestön edustaja: äyrämöinen, savakko tai Narvusin suomalainen', paikoin myös laajemmassa merkityksessä 'Inkerin vanhan itämerensuomalaisen väestön edustaja: inkerinsuomalainen, inkeroinen tai vatjalainen'. Termillä onkin suomessa normatiivisten sanakirjojen mukaan nuo kaksi merkitystä (tosin laajempi merkitys ei välttämättä kata vatjalaisia), joista ensin mainittu on päämerkitys. (Muodollisesti mahdollinen merkitys olisi vielä edellisiä laveampi 'Inkerin asukas', joka kattaisi myös alueen muut huomattavat väestökomponentit: venäläiset, virolaiset ja saksalaiset, mutta tätä ei liene käytetty.) On huomattava myös, että *inkeriläinen*-etnonymy on alkujaan tarkoittanut nimenomaan Inkerinmaan ortodoksi-

sen, karjalansukuisen kansanryhmän jäsentä, josta nytemmin käytetään tieteelliseen täsmällisyyteen pyrkivässä kielessä nimitystä *inkeroinen* tai *inkerikko* (viroksi *isurvenäjän* *ižora*-nimityksen mukaan). Merkityksen 'Inkerin (luterilainen) suomalainen' täsmällinen vastine on *inkerinsuomalainen*. Inkerinsuomalaisten nimittäminen *inkeriläiseksi* on kyllä sikäli käypää, että termi on yleiskielessä ilmeisen vakiintunut Inkerin jo vuosisatojen takaa suurimman itämerensuomalaisen kansanryhmän nimitykseksi (samoin sitä on käytetty paikan päällä Inkerissäkin *suomalainen*-nimityksen ohella), ja onhan *inkeriläinen* terminä nasevampi kuin *inkerinsuomalainen* (t. *Inkerin suomalainen*). Silti *inkeriläinen*-nimityksen — varsinkaan polyseeminen — käyttö ei käsitteellisenä kaltaisessa tieteellisessä, yleisitämerensuomalaista historiaa kartoittavassa teoksessa ole mielestäni suotavaa. *Inkeri*-kantisesta nimityksestä olisi joka tapauksessa pitänyt tehdä erikseen selkoa.

Teoksen ylivoimaisesti laajin on karjalaisten historian osuus: Vienan, Aunuksen ja Laatokan Karjalaa käsittelevä jakso ja erillinen Tverin Karjalaa käsittelevä jakso. Karjalaisille on omistettu melkein puolet kirjan sivumäärästä, ja kirjoituksia on kaikkiaan yhdeksän. HEIKKI KIRKINEN tarkastelee karjalaisten juuria ja vaiheita Pähkinäsaaren rauhaan 1323, jolloin Karjala ensi kerran jaettiin virallisesti Ruotsin ja Novgorodin kesken. ORTJO STEPANOV kirjoittaa etupäässä Vienan Karjalasta, Mauno Jokipii käsittelee Karjalan autonomian syntyä edeltäneitä heimosotia ja Karjalan tasavallan taloudellista ja poliittista elämää neuvostoajan alusta tähän päivään, JAAKKO RUGOJEV Neuvostoliitolle luovutettua Laatokan Karjalaa. Tverin Karjalan syntyä ja tverinkarjalaisten vaiheita käsittelevät artikkeleissaan VEIJO SALOHEIMO ja MIHAIL ORLOV. Pertti Virtaranta puolestaan tarkastelee karjalaisia kielimuotoja ja niiden puhujia

sekä Karjalan kulttuurielämää.

Vepsää käsittelevässä lyhyessä jaksossa ANATOLI PETUHOV kertoo kansansa vaiheista neuvostoaikana, mm. suuren keski-vepsäläisen Šimjärven kyläryhmän karusta kohtalosta 1950-luvun lopulla. Artikkelii päättyy varovaisen toiveikkaisiin tunnelmiin: kirjoittaja kuvailee 1980-luvun alussa alkanutta vepsäläisyyden orastavaa elpymistä.

Kirjan loppulukuna on Mauno Jokipiin laatima tiivistelmä, jossa tehdään poikittaisleikkauksia itämerensuomalaisten kansojen historian eräistä päävaiheista. Siinä mm. tarkastellaan noiden kansojen suhdetta valtiolliseen itsenäisyyteen ja kulttuuriseen autonomiaan Venäjän suuren vallankumouksen tilanteessa. Ensimmäisen ryhmän muodostavat suomalaiset ja virolaiset, jotka pystyivät 1917–18 irrottautumaan Venäjän vallasta ja saavuttamaan täyden itsenäisyyden. Toisen ryhmän muodostavat keskikokoiset itämerensuomalaiset kansat karjalaiset ja inkerinsuomalaiset, jotka olivat suomalaisten ja virolaisten vanavedessä 1800-luvun jälkipuoliskolla ehtineet kansallisen heräämisen vaiheeseen. Se johti Vienan, Arkangelin ja Aunuksen alueen karjalaisten ja inkerinsuomalaisten piirissä joihinkin toimiin Venäjästä irrottautumiseksi. Tuloksena oli »itäkarjalaisten» hallinnollinen autonomia Venäjän yhteydessä. Kolmanteen ryhmään lukeutuvat pienet itämerensuomalaiset kansat vepsäläiset, liiviläiset ja vatjalaiset, jotka eivät Venäjän suuren vallankumouksen aikaisessa historiansa vaiheessa jaksaneet enää hallinnollisesta tai edes kulttuurisesta autonomiasta haaveillaakaan.

Toimitustyössä kirjaan on jäänyt eräitä puutteita. Teokseen sisältyy kiitettävän runsas kartta-, taulukko- ja valokuvamateriaali. Karttapiirroksat on kopioitu kirjoittajien aiemmista julkaisuista tai muista lähteistä, mistä seuraa, että materiaali on typografi-

sesti epäyhtenäistä ja karttoihin sisältyy toisinaan tarkasteltavan asian kannalta tarpeetonta informaatiota. Tämmöistä vähäistä kauneusvirhettä enemmän lukijaa häiritsee se, että eri kartoissa tai kartassa ja tekstissä samasta paikannimestä esiintyy toisinaan erilaisia asuja. Artikkeleiden aiheissa on jonkin verran päällekkäisyyttä. Niinpä teos ei ole voinut kokonaan välttyä faktojen ja tulkintojen ristiriidoilta. Esim. sivulla 173 todetaan, että inkerinsuomalaisia on Venäjällä jäljellä n. 20 000, mutta sivun 231 taulukosta, joka perustuu vuoden 1989 väestönlaskentaan, on luettavissa, että eri puolilla Venäjää (Inkerissä, Karjalassa, Siperiassa, Kazahstanissa ym.) asuvien inkerinsuomalaisten lukumäärä olisi 44 000, lisäksi Virossa asuvien lukumäärä 17 000.

Itämerensuomalaiset on kokoomateos, jossa vuoron perään esitellään kunkin itämerensuomalaisen kansan vaiheita. Näin on tavallaan odotuksenmukaista, että eri kansojen osuudet muodostavat sangen epäyhtenäisen kokonaisuuden; eroja on käsiteltäväksi valituissa historian tai kulttuurin osaluissa, teemojen painotuksissa, kirjoitusten tieteellisyydessä ym. Enemmän kokonaiskuvaavaa tyypistää se seikka, että eräiden pienten kansojen — nimenomaan inkeröisten, lyydiläisten ja vepsäläistenkin — osuus jää kaikkiaan turhan niukaksi ja yksipuoliseksi: Pikkukansojen historian vanhempiin kerrostumiin ei juurikaan kajota (vaikka toisaalta ei niistä tiede paljon vielä pysty sanomaankaan). Inkeröisiä käsitellään ohimennen Inkerin varhaishistorian ja lyydiläisiä karjalaisten yhteydessä. Kuitenkin sekä inkeröisillä että lyydiläisillä on joitakin omia etnisiä piirteitä, lähinnä kieli, joka ei geneettisesti tai murremaantieteellisesti lukeudu luontevasti minkään toisen itämerensuomalaisen kielen murteeksi. Kustakin kansasta (inkeroisia ja lyydiläisiä lukuun ottamatta) on kuitenkin onnistuttu tuomaan esiin olennaista ja kiintoisaa, osak-

si huonosti tunnettua ja aivan uuttakin materiaalia. Tämmöisenä teos on onnistunut ja varsinkin runsaasti herätteitä antava itämerensuomalaisten kansojen kuvaus. Eri kansojen historiallisten vaiheiden vertaileva tarkastelu jää *Itämerensuomalaiset*-teoksessa suorittamatta — eihän kokonaisvaltaisen tai koko Itämerensuomen käsittävä ongelma-kohtainen tarkastelu ole tietenkään kuulunut teoksen tavoitteisiinkaan —, vaikka tiivistelmäluvussa tuleekin esiin joitakin itämerensuomalaisen historian ydinkohtia. Tärkeänä tarkastelua kaipaavana aihepiirinä voi mainita valtapoliittiset ja kulttuurisuhteet isompiin naapurikansoihin ja -val-

tioihin. Kirjan materiaali tarjoaa aiempaa selvästi suotuisimmat lähtökohdat semmoisen Itämerensuomen historian kirjoittamiseksi, jossa analyttinen ja synteettis-vertaileva näkökulma ovat tasapainossa. Tuo teos puolestaan luontunee paremmin yhden kirjoittajan kuin eri alueiden spesialisteista koostuvan kirjoittajaryhmän hankkeeksi. ■

JARMO ELOMAA

Suomalais-ugrilainen laitos,

PL 25 (Franzeninkatu 13),

00014 Helsingin yliopisto

Sähköposti: *Jarmo.Elomaa@helsinki.fi*

LIIKETTÄ SAKSALAIS-SUOMALAISESSA LEKSIKOGRAFIASSA

Aino Kärnä *Saksa-suomi -opiskelusanakirja.* WSOY, Porvoo 1995. 710 s. ISBN 951-0-19088-8.

Aino Kärnä viime vuoden syksyllä ilmestynyt saksalais-suomalainen opiskelusanakirja on »kymmenisen» vuoden uurastuksen tulos (s. 5), ja se on syntynyt sivutyönä opetuksen ohessa. Keskisuurana sanakirjana teos käsittää noin 43 000 hakusanaa ja sanontaa (takakansi). Saksankielisen osuuden on tarkistanut suomalais-saksalaisen leksikografian veteraani prof. Ingrid Schellbach-Kopra. Fil. kand. Kitt Grönholm on tarkistanut suomen kielen kieliasun. On siis täysi syy olettaa, että sanakirja on »luotettava saksa-suomi -sanakirja» (s. 5).

Sanakirjan tekijänoikeus on Aino Kärnäällä, siis tekijällä itsellään, sillä, jolle se kuuluukin. On kuitenkin pelättävissä, että yhä enemmän myös tämän kokoluokan sanakirjojen tekijöillä on vaikeuksia pitää tekijänoikeuksia itsellään. Pienempien sa-

nakirjojen tekijänoikeuksia ei yleensä ilmoiteta. Kun tekijät luovuttavat käsikirjoituksensa elektronisessa muodossa, kustantajat haluavat hyödyntää aineistoa muihinkin tarkoituksiin, ja tekijän oikeus omaan tuotteeseensa tuottaisi vain vaikeuksia eli maksaisi. Uudessa tilanteessa tekijä saa kertakorvauksen ja kustantaja voi tehdä ostamallaan hengentuotteella mitä tahansa. Kerääntyneet aineistot houkuttelevat aikanaan kääntämään sanakirjoja napin painalluksella. Elektroniikka on oiva renki, joka saattaa isännäksi päästyään aiheuttaa kuitenkin suurtakin vahinkoa. Sanakirjan hankkijan ja käyttäjän kannattaakin entistä tarkemmin tutustua nimiölehteen, sen kääntöpuoleen ja sanakirjan syntyvaiheisiin, mikäli niitä selostetaan esimerkiksi alkusanoissa tai esipuheessa.

Harvinaisen yksiselitteisesti Kärnä il-